

Aktyvios veiklos veiksmazodžių semantika Kristijono Donelaičio „Metuose“

Agnė Lisauskaitė

Vilniaus universitetas

Taikomosios kalbotyros institutas

Vilnius University, Lithuania

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

E. paštas agne.lisauskaite@ff.stud.vu.lt

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4318-1855>

Moksliniai interesai: leksinė semantika, diachroninė leksikologija, ispanų kalba

Research interests: lexical semantics, academic language, diachronic lexicology, Spanish language

Vilma Zubaitienė

Vilniaus universitetas

Taikomosios kalbotyros institutas

Vilnius University, Lithuania

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

E. paštas vilma.zubaitiene@ff.vu.lt

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9846-0237>

Moksliniai interesai: sinchroninė ir diachroninė leksikologija ir leksikografija, leksinė tipologija, Mažosios Lietuvos gramatikos ir žodynai

Research interests: synchronic and diachronic lexicology and lexicography, lexical typology, the history of minor Lithuanian dictionaries and grammar

Santrauka. Šiame straipsnyje nagrinėjama aktyvios veiklos veiksmazodžių semantika Kristijono Donelaičio poemoje „Metai“. Siekiama iširti aktyvios veiklos veiksmazodžių reikšmes. Taikant kokybinės turinio analizės ir freimų semantikos metodus, nagrinėjamas 51 veiksmazodis, kuris geriausiai atskleidžia analizuojamas situacijas. Taikant kokybinės turinio analizės metodą, atrenkami geriausiai freimus ir pofreimius reprezentuojantys veiksmazodžiai. Freimų semantikos metodu tyrinėjami *Darbo*, *Žalos darymo*, *Kalbinės veiklos*, *Judėjimo*, *Fizinių poreikių* ir *Pramogų* freimai bei jų pofreimiai, kuriuos suponuoja minėtieji veiksmazodžiai. Išskiriami pagrindiniai ir šalutiniai freimų bei pofreimų elementai. Taip pat analizuojama, kokiomis raiškos priemonėmis jie perteikiami. Tyrimo rezultatai parodė, kad aktyvios veiklos veiksmazodžiai gali sudaryti minėtųjų freimų ir pofreimų branduolį, tačiau ne visos *FrameNet* sistemoje pateikiamos situacijos atitiko darbe išskirtus konceptualiuosius scenarijus.

Raktiniai žodžiai: aktyvi veikla, freimų semantika, veiksmazodis.

The Semantics of the Verbs of Activity in the “Seasons” by Kristijonas Donelaitis

Summary. This paper investigates the semantics of the verbs of activity in the first Lithuanian poem “The Seasons” by Kristijonas Donelaitis. It aims to examine the meanings of the verbs of activity. The research covers 51 verbs, selected from the poem, which are subjected to qualitative content analysis and frame semantics methodology. The

verbs which best represent the frames and sub-frames were selected applying the method of the qualitative content analysis. The frames of *Work*, *Damaging*, *Speak on topic*, *Motion*, *Ingestion* and *Entertainment*, evoked by the selected verbs, are examined using the frame semantics methodology. Core and peripheral elements of frames and sub-frames are distinguished. Also, the means of expression, used to convey them, are analyzed. The research has shown that the verbs of activity can form the core of the mentioned frames. However, not all situations found in *FrameNet* have corresponded with the frames and sub-frames that were analysed in this work.

Keywords: activity, frame semantics, verb.

Agnė Lisauskaitė – Vilniaus universiteto Filologijos fakultete studijavo lietuvių filologiją ir ispanų kalbą ir įgijo filologijos bakalauro kvalifikacinį laipsnį. Šiuo metu studijuoja bendrosios kalbotyros magistrantūroje Vilniaus universitete. Dirbo projekte „Akademinės kalbos žodyno tyrimai tekstinių lingvistikos metodais“ (09.3.3-LMT-K-712-03-0042).

Agnė Lisauskaitė obtained the degree of Bachelor of Philology in Vilnius University. Worked on a project “Academic vocabulary: A corpus-based study” (09.3.3-LMT-K-712-03-0042). She is currently studying a Master’s degree in General Linguistics at Vilnius University.

Vilma Zubaitienė – Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedros vedėja, docentė. 2007 m. apgynė disertaciją, nuo 2008 m. dėsto. Yra paskelbusi monografiją „Pilypo Ruigio *Littauisch-deutsches und deutsch-lit-tauisches Lexicon* (1747): šaltiniai ir leksikografinis metodas“ (2010), dvi studijas, pirmojo spausdinto Mažosios Lietuvos žodyno su trumpu gramatikos priedu (1730) leidimą, keliolika straipsnių Lietuvos ir užsienio žurnaluose.

Vilma Zubaitienė is an Associate Professor at the Institute of Applied Linguistics and Head of the Department of the Lithuanian language. She earned her doctoral degree in the Humanities in 2007 and has been employed at Vilnius University since 2008. She has published several monographs and studies, the critical edition of the first Minor Lithuanian printed dictionary with a short grammar supplement (1730), a number of scholarly articles in Lithuanian and international scientific journals.

Įvadas

Šio tyrimo objektas – aktyvios veiklos veiksmazodžių semantika Kristijono Donelaičio *Metuose*. Apie nagrinėjamus lietuvių kalbos veiksmazodžius rašyta palyginti mažai. Lietuvių kalbos veiksmazodžiai, reiškiantys aktyvią veiklą, ir jų reikšmės trumpai aptariami *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (2005), apie juos užsimenama kai kurių mokslininkų darbuose (Paulauskienė 1994; Judžentis 2012). Tam tikros veiksmazodžių semantinės grupės yra plačiau ar siauriau tirtos lietuvių semantikų darbuose: judėjimo (Šarka 1974, Marcinkevičienė 1990), kalbėjimo (Vasiliauskiene 1979, Gudavičius 2000), regėjimo (Гудавичюс 1971), intelektinės veiklos (Jakelaitytė 1990), tačiau minėtieji lingvistų darbai remiasi struktūrinės semantikos metodais. Tam tikros semantinės klasės, kurioms priklauso aktyvios veiklos veiksmazodžiai, aptiriamos ir užsienio lingvistų tyrimuose (Vendler 1967, Arkadjev 2008).

Šiame darbe aktyvios veiklos veiksmazodžiai tiriami freimų semantikos metodu. Taikant minėtąjį metodą, nagrinėjamos konceptualiosios metaforos Lietuvos ir Didžiosios Britanijos rinkimų diskursuose (Cibulskienė 2006). Apie freimų semantikos metodologiją bei įvairias tyrimų galimybes užsimenama kelių Lietuvos mokslininkų straipsniuose. Svarstant kognityvinės lingvistikos ir leksikografijos problemas, aptiriamas ir kompiuterinis lingvistikos projektas *FrameNet*, kuriame aprašomi kognityviniai modeliai, t. y. freimai, straipsnio autoriaus įvardijami terminu *rėmas* (angl. *frame*) (Mikulskas 2009). Analizuojant lietuvių kalbos antrinės netiesioginės nominacijos valgyimo veiksmazodžius, užsimenama apie sinonimiškai vartojamus *freimo* atitikmenis (anksčiau minėtas *kognityvinis modelis* ir *semantinis interpretacinis rėmas*, *scenarijus*, *skriptas*), pabrėžiama, kad freimas tinkamas statiniams kognityviniams modeliams aprašyti (Gaidienė 2014). Freimo

Konfliktas semantinė ir sintaksinė struktūra analizuojama filologijos krypties bakalauro darbe (Lopetkaitė 2014).

Daugiausia darbų, nagrinėjančių freimų semantikos klausimus, atliko amerikiečių lingvistas Charlesas Fillmore'as ir jo kolegos (1976; 1982; 1985; 1992; 2009 ir kt.). Su freimų semantikos teorija ir metodologija supažindinama ir kai kuriuose užsienio lingvistikos vadovėliuose, enciklopedijose ar specialių (lingvistikos) terminų žodynuose: Vyvyano Evanso ir Melanie Green *Cognitive Linguistics. An Introduction* (2006), Friedricho Ungererio ir Hanso Schmido *An Introduction to Cognitive Linguistics* (2006), V. Evanso *A Glossary of Cognitive Linguistics* (2007), Keitho Allano *Concise Encyclopedia of Semantics* (2009). Apie semantinę freimų teoriją rašoma Mirjam Fried ir Kiki Nikiforidou straipsnių rinktinėje *Advances in Frame Semantics* (2013), taip pat Karen Sullivan monografijoje *Frames and Constructions in Metaphoric Language* (2013).

Tyrimu siekiama išnagrinėti aktyvios veiklos (toliau – AV) veiksmazodžių reikšmės Kristijono Donelaičio *Metuose*. Kad tikslas būtų pasiektas, kelti tokie uždaviniai:

- 1) remiantis mokslininkų darbais, aptarti tiriamosios srities sąvokas ir teorines prielaidas;
- 2) išrinkti AV veiksmazodžius, vartojamus K. Donelaičio poemoje *Metai*;
- 3) išanalizuoti AV veiksmazodžiais aktualizuojamus freimus ir pofreimius;
- 4) remiantis freimų semantikos darbais, duomenų baze *FrameNet* ir darbo autorių žiniomis, nustatyti pateiktųjų freimų ir pofreimių pagrindinius ir šalutinius elementus bei aprašyti, kokiomis kalbinėmis raiškos priemonėmis jie realizuojami;
- 5) aptarti AV veiksmazodžius, priklausančius tam tikram konceptui, ir nustatyti jų nominacijos tipus.

Išanalizavus teorinę literatūrą ir tiriamąją medžiagą, buvo iškelta hipotezė: nors daugelis freimų kalbinėse bendruomenėse yra panašūs, tačiau ne visi *FrameNet* sistemoje pateikiami scenarijai tinka AV lietuvių kalbos veiksmazodžiais sužadinamiems freimams ir pofreimiams aprašyti.

Darbe analizuojami AV veiksmazodžiai (iš viso – 51 veiksmazodis), atrinkti iš K. Donelaičio poemos *Metai*. Kaip teigia Jonas Kabelka, Donelaičio raštų kalbai gyvumą ir vaizdingumą suteikia vaizdingieji veiksmazodžiai, kuriuos poetas vartoja labai gausiai (Kabelka 1964: 13). Tokia vartojamų veiksmazodžių gausa ir suponavo aptariamojo šaltinio pasirinkimą. Renkant AV veiksmazodžių pavyzdžius, apsiribota tik tokiais, kuriuose veiksmo atlikėjas yra žmogus. Pavyzdžių, kuriuose veiksmą atlieka personifikuotos gamtos jėgos, reiškiniai ar kiti gyvi padarai, buvo atsisakyta, nes tai gali tapti kito darbo tyrimo objektu.

Šiame darbe taikomi kokybinės turinio analizės ir freimų semantikos metodai. Taikant kokybinės turinio analizės metodą, buvo atrinkti visi AV veiksmazodžiai, rasti poemoje *Metai*. Vėliau atlikta išsamesnė šių veiksmazodžių analizė, išskirti geriausiai freimus ir pofreimius, taip pat pagrindinius bei šalutinius freimo ir pofreimo elementus reprezentuojantys veiksmazodžiai bei jų leksinė aplinka. Iš gausaus aptariamųjų veiksmazodžių rinkinio išskirti perkeltine reikšme (metaforiškai ar metonimiškai) vartojamų veiksmazodžių pavyzdžiai. Veiksmazodžius tiriant freimų semantikos metodu, buvo remtasi lingvistikos projekto *FrameNet* sistema. Pats minėtojo projekto pradininkas Ch. Fillmore'as teigia,

kad šio tyrimo metodas – rasti žodžių grupes, kurių freimų struktūros galėtų būti aprašomos kartu, remiantis jų bendru scheminiu pagrindu ir išraiškos modeliais. Žodžiai, kurie dalijasi tuo pačiu freimu, gali pakeisti vieni kitus. Pagrindinis projekto tikslas – pateikti patikimą sintaksinį ir semantinį kiekvieno žodžio, esančio žodyne, ypatybių aprašymą ir surinkti informaciją apie alternatyvius koncepto, slypinčio toje pačioje konceptualioje srityje, išraiškos būdus (Fillmore, Baker 2009: 320–321). Aptariamąsios sistemos paieškų skiltyje suvedus koncepto pavadinimą ar leksinį vienetą, sužadinantį tam tikrą freimą ar pofreimį, buvo nukreipiama į aprašą, kuriame apibrėžiamas pats freimas ar pofreimis, nurodomi pagrindiniai ir šalutiniai jų elementai. Dažnai kartu pateikiami pavyzdžiai, rodantys, kokia raiška aktualizuojami minėtieji freimo ar pofreimio elementai. Aprašo apačioje galima rasti leksinių vienetų, t. y. įvairių kalbos dalių, kurios priklauso tam tikram freimui, lentelę. Tuo atveju, kai lietuvių kalbos freimai ar pofreimiai neatitiko minėtosios sistemos duomenų ar išvis nebuvo rasti *FrameNet* sistemoje, pagrindiniai ir šalutiniai freimo ar pofreimio elementai buvo išskirti pačių darbo autorių.

Darbą sudaro dvi dalys: teorinė ir tiriamoji. Teorinėje dalyje aptariamos svarbiausios tiriamosios srities sąvokos: pristatoma AV veiksmazodžių samprata, supažindinama su freimų semantika ir pagrindiniais terminais. Tiriamojoje dalyje analizuojami AV veiksmazodžiais sužadinami freimai bei pofreimiai, išskiriami jų pagrindiniai ir šalutiniai elementai, aptariami AV veiksmazodžių nominacijos tipai. Darbo pabaigoje suformuluojamos išvados ir aptariama hipotezė.

1. Teorinės tyrimo prielaidos

1.1 Aktyvios veiklos veiksmazodžiai

Darbo objektu pasirinkti AV veiksmazodžiai. *Dabartinėje lietuvių kalbos gramatikoje* teigiama, kad minėtieji veiksmazodžiai reiškia: a) fizinius veiksmus, kurie gali būti nukreipti į tam tikrą objektą: *vežti* (šieną), *kapoti* (malkas), arba neobjektiniai: *važiuoti*, *bėgti*, *eiti*; b) sąmoningą psichinę ar socialinę veiklą: *skaityti*, *dairytis*, *galvoti*, *pirkti*, *parduoti* (DLKG 2005: 282). Aldona Paulauskienė visus veiksmazodžius skirsto į dvi grupes: veiksmazodžius, reiškiančius veikėjo patiriamą būseną, ir veiksmazodžius, reiškiančius veikėjo atliekamą aktyvų veiksmą. Pastarieji skirstomi į dar smulkesnius pogrupius: a) veiksmą, orientuotą į objektą: *dirbti*, *skaldyti*, *siūti*; b) veiksmą, neorientuotą į objektą: *eiti*, *bėgti*, *skristi* (1994: 262). Kalbėdama apie veiksmazodžių tranzityvumą ir intransityvumą, autorė pabrėžia, kad veikėjo atliekamo veiksmo veiksmazodžių semantinę grupę sudaro daugiau tranzityvinių veiksmazodžių, nes žmogaus aktyvi veikla yra ne kas kita, kaip jį supančio materialaus pasaulio pertvarkymas, kūrimas ir griovimas (Ten pat: 286). Artūras Judžentis, rašydamas apie veiksmazodžių tranzityvumą ir intransityvumą, nurodo, kad tranzityvinis veiksmazodis reiškia aktyvų veiksmą arba atsitikimą, o intransityvinis – statinę būklę arba savaiminį vyksmą. Tranzityviniai veiksmazodžiai paprastai reiškia žmogaus ir kitų gyvų būtybių sukeliamus valingus ir tikslingus veiksmus. Aktyviomis laikomos ir gamtos jėgos (Judžentis 2012: 212–214).

Piotras Arkadjevas, nagrinėdamas semantinius parametrus, kurie lemia lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių priklausymą tam tikram kaitybos poklasiui, aptaria ir kai kuriuos AV veiksmažodžius, suskirsto juos į tam tikras semantines klases. Pavyzdžiui, AV veiksmažodžiai *skersti*, *daužti*, *trypti*, *drėbti* lingvisto apibūdinami kaip žymintys sąmoningą gyvo Agento poveikį patiriančiam Patientui (Arkadjev 2008: 10). Taip pat čia išskiriama judėjimo veiksmažodžių semantinė grupė: šiai grupei priskiriami veiksmažodžiai gali būti nekontroliuojamo judėjimo (*plūsti*, *sklisti*), kontrolės atžvilgiu neapibrėžo (*kilti*) ir kontroliuojamo (*bristi*, *skristi*, *vykti*) (Ten pat: 8). Šie AV veiksmažodžiai (tiek tranzityviniai, tiek intransityviniai), aptarti rusų lingvisto tyrime, būdingi j-veiksmažodžių klasei. Kaip matyti iš mokslininkų pateiktų AV veiksmažodžių aiškinimų, nagrinėjamieji veiksmažodžiai sudaro opoziciją būsenos veiksmažodžiams ir turi kitimo, aplinkos pertvarkymo semantinį požymį.

Zeno Vendleris (1967) pateikia semantinę predikatų klasifikaciją. Remiantis šia klasifikacija, visus tam tikros kalbos predikatus galima suskirstyti į grupes, kurios vadinamos akcionaliniais predikatų tipais, arba klasėmis (angl. *actionality classes*) (Plungian 2010: 103). Z. Vendleris skiria keturis predikatų tipus: būklės (angl. *states*), veiklos (angl. *activities*), vyksmo (angl. *accomplishments*) ir atsitikimo (angl. *achievements*) (Holvoet, Čižik 2004: 146). Šiam tyrimui svarbūs veiklos, vyksmo ir atsitikimo tipai. Veiklos tipo predikatams būdingas aktyvus veikėjas, tačiau juose neatsiskleidžia natūrali veiksmo baigtis (pavyzdžiui, *vaikščioti*, *išdykauti* ir kt.). Vyksmo predikatai perteikia kryptingą veiklą, jiems būdinga natūrali baigtis ar kulminacija, taip pat šios klasės veiksmažodžiai turi tam tikrą kintamą požymį (pavyzdžiui, *rašyti*, *dažyti* ir kt.). Dalį šiame darbe nagrinėjamų veiksmažodžių galima priskirti ir atsitikimo predikatų tipui. Minėtasis tipas taip pat perteikia tam tikrus pokyčius, kuriems būdingas momentiškumas ir kurie neišplaukia iš parengiamojo proceso (pavyzdžiui, *rasti*, *atsidurti*, *pasiklysti* ir kt.) (Ten pat: 147).

Šiame darbe orientuojamasi tik į AV veiksmažodžius, atliekamus žmogaus. Taip pat atsiribojama nuo *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* pateikiamo vieno iš aktyvios veiklos veiksmažodžių porūšio, įvardijančio sąmoningą psichinę ar socialinę veiklą. Aptariamasis porūšis pasižymi ne taip eksplicitiškai išreikštu aktyvumo požymiu, todėl galėtų sudaryti tarpinį tipą tarp būsenos ir AV veiksmažodžių ir į nagrinėjamų veiksmažodžių rinkinį nėra įtraukiamas.

1.2 Freimų semantika

Atpažinti aktualizuojamus konceptų požymius gali padėti tam tikro aktyvaus veiksmo scenarijaus elementų išskyrimas. Freimų semantikos teorija priklauso kognityvinei lingvistikai ir XX amžiaus 8-ajame dešimtmetyje buvo pradėta plėtoti amerikiečių lingvisto Ch. Fillmore'o.

Freimų semantikos ištakas galima sieti su Ch. Fillmore'o ir jo kolegų paskelbta linksnio freimų teorija (angl. *case frame*). Linksnių gramatikoje (angl. *case grammar*) predikato argumentų (valentinių partnerių) semantiniai vaidmenys buvo laikomi svarbiais apibūdinant veiksmažodžius ir sakinius. Ch. Fillmore'o darbo pradžioje (1968, 1978) sąvoka

linksnių freimas buvo pradėta vartoti apibūdinant semantinį veiksmazodžių valentingumą. Linksnių freimas buvo suvokiamas kaip abstrakti scena ar situacija, todėl tam, kad veiksmazodžio semantinė struktūra būtų suprata, buvo svarbu suprasti šių schematizuotų scenų ypatybes (Petruck 1996: 1). Toks valentingumo tyrinėjimas buvo daugiau ar mažiau apribotas apibrėžto argumentų skaičiaus, kuriuos gali prisijungti veiksmazodis, taip pat predikato prisijungiamų pavaldžių vienetų gramatinių reikalavimų. Vėliau Ch. Fillmore'as pasiūlė, kad semantinis veiksmazodžio valentingumas galėtų būti apibrėžiamas atsiribojant nuo gramatinio veiksmazodžių argumentų supratimo. Pradėtas vartoti giluminių linksnių (angl. *deep case*) terminas, kuris suvokiamas kaip įvairių tipų semantinės funkcijos sakinyje: veiksmo atlikėjas (Agentas), vienetas, kuris juda ar gali judėti (Objektas), judėjimo tikslas (Tikslas), pradinis judėjimo taškas (Šaltinis) ir kt. Giluminių linksnių kombinacija perteikia linksnio freimą (Allan 2019: 332–333). Minėtieji tyrinėjimai sudarė pagrindą vėliau pradėtai plėtoti freimų semantikos teorijai.

1985 m., perėjus prie kognityvinės interpretacijos, Ch. Fillmore'as freimą apibrėžė kaip unifikuotą žinių struktūrą ar susietą patirties schemą. Vėliau 1992 m. mokslininkas tapatino freimą su kognityvine struktūra, pažinimu, kuris yra suponuojamas konceptų, užkoduotų žodžiais (Ungerer, Schmid 2006: 210). Taigi, mokslininkas pabrėžė ryšį tarp kalbos ir patyrimo. Sąvoką *freimas* Ch. Fillmore'as suprato kaip bet kokią konceptų sistemą, kurioje, norint suprasti tam tikrą jos narį, svarbu suvokti visą struktūrą, kuriai tas narys priklauso (1982: 111). Freimų semantikos teorijos pagrindą sudaro idėja, kad žodžio reikšmė gali būti suprantama remiantis patyrimu, įsitikinimais, veiksmais. Kalbėtojas supranta žodžio reikšmę tik iš pradžių suvokęs pagrindinius freimus, kurie motyvuoja konceptą, užkoduotą žodžiu. Remiantis tokiu požiūriu, žodžiai ar žodžio reikšmės vieni su kitais nesisieja tiesiogiai, bet atsiskleidžia tik per pagrindinius freimus (Fillmore, Atkins 1992: 76–77).

Apibendrinant teorijos pradininko idėjas, galima remtis vėliau freimų semantiką aprašinėjusiais mokslininkais, kurie teigia, kad žodžiai (kiekvienas pagal savo reikšmės) yra susiję su freimais, kurie yra scheminės kognityvinės struktūros, reprezentuojančios tam tikrą kalbėtojo apibūdintą situaciją ar tam tikro dalyko žinojimą (Osswald, Van Valin 2012: 1). Kitaip tariant, freimas – tai konceptualusis scenarijus, aprašantis konkrečią situaciją ir jos dalyvius. Kiekvienas freimas yra sukuriamas arba sužadinamas tam tikro žodžio žmogaus sąmonėje. Konkretus žodis, dar vadinamas leksiniu vienetu, sužadina kognityvinį modelį – freimą, kurį sudaro tam tikri konceptualieji nariai. Freimo elementai gali būti situacijos dalyviai, negyvi tikrovės objektai, foninės detalės. Vieni iš freimo elementų yra pagrindiniai ir privalomi, teikiantys esminę semantinę informaciją ir atliekantys svarbiausias gramatines funkcijas sakinyje, o kiti – šalutiniai, priklausantys freimo periferijai, paprastai nebūtinai, numanomi ir teikiantys papildomų reikšminių atspalvių.

Kartais pagrindiniai freimo elementai, išsidėstantys aplink tam tikrą situaciją sužadinantį leksinį vienetą, nebūna išreikšti sakinyje ar junginyje. Tokių pagrindinių freimo elementų trūkumą nulemia trys priežastys (viena gramatinė ir dvi leksinės). Vertinant gramatiniu aspektu, tam tikrų argumentų trūkumas siejasi su pačia gramatine struktūra, kuri ir nulemia minėtųjų elementų praleidimą. Pavyzdžiui, liepiamajame sakinyje (*Išėik*

iš *kambario*) praleidžiama subjekto raiška. Kai kurie elementai ne visada svarbūs tam tikrai situacijai atskleisti – tai viena iš leksinių priežasčių, nurodanti pagrindinių freimo elementų trūkumą. Pavyzdžiui, nors veiksmažodis *valgyti* yra tranzityvinis, tačiau sakinyje objekto raiška yra praleidžiama (*Aš jau valgiau*). Aptariamuoju atveju situacija implikuoja, kad tai, kas suvalgoma, t. y. Produkto elementas, nėra svarbu. Kita leksinė priežastis remiasi tuo, kad minėtieji elementai neišreiškiami, nes pokalbio dalyviai ir taip nutuokia, apie ką kalbama. Tokiame sakinyje (*Kada jie atvyko?*) praleidžiamas Kelionės tikslo elementas, tikintis, kad visiems pokalbio dalyviams jis ir taip žinomas (Fillmore, Baker 2009: 328–329).

Galima teigti, kad kiekvienas leksinis vienetas sužadina savo atskirą freimą, tačiau kiekvienas freimas gauna tam tikrą „motininio“ freimo ypatybių, kurios būdingos jiems visiems (Ten pat: 324). Tai parodo, kad freimų sistema nėra vien tik izoliuotų struktūrų kolekcija, bet freimų tinklas ar hierarchija, kurioje šios konceptualiosios struktūros susijusios tam tikrais ryšiais (Ten pat: 329). Tos pačios semantinės srities freimai tarpusavyje susiję hiponimijos santykiais, t. y. kiekvienas freimas įeina į bendresnio freimo sudėtį. Pavyzdžiui, *Nekilnojamojo turto sandėrio* freimas priklauso *Komercinio sandėrio* freimui, o šis – dar bendresniam *Mainų* freimui (Mikulskas 2009: 76). Tokie freimai, susiję hiponimijos santykiais, vadinami pofreimiais.

Kaip jau buvo minėta, freimų semantika buvo pritaikyta praktiškai Berklio universitete, kuriant *FrameNet* duomenų bazę, kurios tikslas – sistemiškai surinkti sintaksinius ir semantinius junglumo modelius, paremtus nustatytais funkcijomis (Osswald, Van Valin 2012: 1). Svarbu pabrėžti, kad šiame darbe terminai *freimas* ir *konceptas* iš dalies vartojami sinonimiškai, nes abiem sąvokomis įvardijamas apibendrintas ir susistemintas patyrimo rezultatas ar struktūra.

2. Aktyvios veiklos veiksmažodžių semantika

K. Donelaičio poemos *Metai* raiškos specifika, kalbos gyvumą ir ekspresyvumą lemia dažnas AV veiksmažodžių vartojimas. Darbe atrinktas gausus minėtų veiksmažodžių rinkinys, todėl atsižvelgus į tai, kokias situacijas sužadina analizuojami veiksmažodžiai, jiems priskirti atitinkami freimai (*Darbas*, *Žalos darymas*, *Kalbinė veikla*, *Fiziniai poreikiai*, *Judėjimas* ir *Pramogos*), o šie, savo ruožtu, priskirti dar smulkesniems pofreimiams. Norint atpažinti požymius, aktualizuojamus konceptams *Darbas*, *Žalos darymas*, *Kalbinė veikla*, *Fiziniai poreikiai*, *Judėjimas* ir *Pramogos* priklausančių veiksmažodžių reikšmėse, remiamasi freimų semantikos metodologija. Nagrinėjamiems konceptams priklausančios AV veiksmažodžiai analizuojami ne tik savo freimų ar pofreimų ribose, bet ir atsižvelgus į jų nominacijos¹ tipus, t. y. pirmiausia aptariami pirminės nominacijos ir antrinės

¹ Evalda Jakaitienė nominaciją tapatina su pavadinimo sukūrimu ar parinkimu įvairiems nekalbiniais faktams. Nominacija skaidoma į pirminę ir antrinę, o antrinė dar gali būti skirstoma smulkiau: į tiesioginę ir netiesioginę (Jakaitienė 2012: 21). Pirminės nominacijos rezultatas – žodinis ženklas, suvokiamas kaip tiesioginis tam tikros garsų sekos santykis su reikšme. Taip sukuriamas autonomiškas, kitais kalbos vienetais nesiremiantis, paprastasis (neišvestinis) žodis (Jakaitienė 1988: 24). Antrinę nominaciją nulemia kalbos ypatybės: žodžių daryba, gramatikos

tiesioginės nominacijos veiksmazodžiai, o paskui – antrinės netiesioginės nominacijos veiksmazodžiai.

Siekiant išnagrinėti AV veiksmazodžių semantiką, iš viso atrinkta 613 veiksmazodžių pavyzdžių.

1 lentelė. Statistinis AV veiksmazodžių pasiskirstymas freimuose

Freimas	AV veiksmazodžių skaičius	Procentinė išraiška
Darbas	199	32,5 %
Žalos darymas	59	9,6 %
Kalbinė veikla	146	23,8 %
Fiziniai poreikiai	78	12,7 %
Judėjimas	111	18,1 %
Pramogos	20	3,3 %

Kaip matyti, poemos *Metai* AV veiksmazodžių branduolį sudaro leksiniai vienetai (pavyzdžiui, *arti, kepti, išginti, šluostyti, gydyti*), sužadinantys *Darbo* freimą. Taip pat nemažą dalį atrinktųjų veiksmazodžių sudaro *Kalbinės veiklos* situaciją perteikiantys veiksmazodžiai (pavyzdžiui, *vapėti, šaukti, plūsti, kalbėti, zaunyti*). Poemoje rastas negausus *Pramogų* freimą sužadinančių veiksmazodžių (pavyzdžiui, *dainuoti, skambinti, birbinti, čirškinti, šokti*) rinkinys.

2.1 Darbas

Remiantis leksikografijos projekto *FrameNet* duomenimis, prototipinį *Darbo* scenarijų (angl. *Work*) sudaro du pagrindiniai freimo elementai – Agentas ir Tikslas. Agentas suvokiamas kaip darbo atlikėjas, dedantis pastangas norimam tikslui pasiekti. Pabrėžtina, kad Tikslas freimo elementas nėra išreiškiamas įprastine lietuvių kalbos tikslo raiška²: Tikslas interpretuojamas kaip objektas, į kurį Agentas nukreipia visas savo pastangas, norėdamas ką nors pasiekti.

Veiksmazodis *dirbti* gali būti suvokiamas kaip pagrindinis (centrinis) *Darbo* koncepto leksinis vienetas. Šis veiksmazodis *FrameNet* sistemoje pateikiamas kaip leksinis vienetas, sužadinantis *Darbo* freimą. Veiksmazodis *dirbti* neturi jokios konotacinės reikšmės ir priskiriamas pirminės nominacijos veiksmazodžiams.

taisyklės, vartosenos tradicija (Jakaitienė 2012: 21). Antrinės tiesioginės nominacijos rezultatas – žodžiai, kurių raišką ir reikšmę lemia kitas paprastesnės sandaros žodis. Tokius žodžius įprasta vadinti dariniais. Dariniuose fiksuojama informacija apie santykius, egzistuojančius tarp žodžių. Antrinės netiesioginės nominacijos metu sukuriamas ne autonomiškas žodis, o tos pačios formalios sandaros žodis, kuris tam tikrame junginyje su kitais žodžiais įgyja kitą reikšmę. Taip suformuojami semantiniai dariniai, kurių viena iš atsiradimo prielaidų – žodžio vartojimas perkeltime reikšme (metaforiškai ar metonimiškai) (Ten pat: 21–22).

² Įprasta, kad tikslas lietuvių kalboje išreiškiamas kilmininku (vienu ar su bendratimi bei tik bendratimi), nau-dininku (vienu ar su bendratimi bei tik bendratimi), taip pat prielinksninėmis konstrukcijomis (į su galininku; *prie* su kilmininku; *už* su galininku; *dėl* su kilmininku). Tikslas reiškiamas ir sudėtinių prijungiamųjų sakinių šalutiniu dėmeniu (Valiulytė 2001: 201).

Poemoje *Metai* randamas toks nagrinėjamo veiksmazodžio pavyzdys:

(1) *Sù wiffais Welnais Szeimyną rágina dirbti* Vd 120³

Analizuojamuoju atveju Agentas nėra išreikštas junginyje, todėl tenka remtis bendru kūrinio kontekstu, kuris rodo, kad šio scenarijaus Agentas yra gyva būtybė, t. y. bedievis žmogus (*Ak! tarė Selmas, jau perdaug yr' Swiete Bediewjů Vd 114*). Kaip matyti iš pavyzdžio, Tikslo freimo elementas taip pat nėra išreikštas šiame junginyje, bet kūrinio kontekstas suponuoja, kad Agento pastangos nukreiptos į žemės ūkio darbų ir / ar gyvulių priežiūros, ir / ar namų priežiūros darbus.

Remiantis įvairiais *Darbo* konceptą sukonkretinančiais specifiniais elementais, nagrinėjamas freimas buvo suskirstytas į smulkesnius pofreimius: *Žemės ūkio darbai*, *Ap(si)rūpinimas maistu*, *Gyvulių priežiūros darbai*, *Gydymas*. Agento funkciją aptariamuose pofreimiuose atitinkamai atlieka pagrindiniai Žemdirbio, Virėjo, Ūkininko, Prižiūrėtojo ir Gydytojo elementai. Dažniausiai minėti pagrindiniai pofreimių elementai atrinktos poemos eilutėse nėra perteikiami tiesiogiai, todėl minėtą funkciją sukonkretina kūrinio kontekstas. Tuo atveju, kai pagrindiniai pofreimių elementai nėra atskleidžiami tiesiogiai, jų funkciją atlieka *būrai*. Tik keliuose pavyzdžiuose pasitaikė variantų, kai kūrinio kontekstas suponuoja leksemas, išreiškiančias konkrečius veikėjus (*Plauczůns* Rg 707; *Selmýkė sù Bergė* Rg 753; *Pimė, jó moteriszkė, sù kitóms moteriszkėms* Rg 759). Taip pat pagrindiniai pofreimių elementai išreiškiami įvardžiais *jis* ir *mes*. Poemos kontekstas atskleidžia, kad įvardis *jis* perteikia konkretų veikėją (*Obrys* Rg 571; *Doczýs* Rg 658), o įvardis *mes* – būrus. Tiesiogiai išreiškiami pagrindiniai pofreimių elementai realizuojami leksemomis, perteikiančiomis veikėjus (*Astė* Rg 80; *Enskýs* Rg 93; *Katryna* Rg 628; *Katrynė sù Bergė* Rg 73):

(2) *Nės Astė pētūms nupenėtą szùtina gaidį* Rg 80

Tačiau pasitaiko atvejų, kai aptariamieji pofreimių elementai aktualizuojami neapibrėžtą veikėjų grupę įvardijančia leksema (*bóbos* Rg 70) ar tam tikrą profesiją perteikiančiu žodžiu (*kùkorius*). Tai iliustruoja (3) pavyzdys:

(3) *Krìzo kùkorius taip smàrkey plészkinò swódbai* Rg 147

Darbo scenarijaus Tikslas dažniausiai išreiškiamas tiesiogiai. Taip perteikiamas Tikslas turi objekto reikšmę, kuri realizuojama galininko linksniu (*Mészlq* Rg 358; *grudeliūs* Rg 358; *walgiūs* Rg 303; *kukliūs ar szùpinį* Žr 213; *wiralq* Žr 228; *Důnq* Žr 205; *gaidį* Rg 80; *kqsnis* Rg 276; *pūdus* Rg 70; *kuinūs* Rg 574; *Ōfzkas ir Kiaulės* Pl 261; *szimelį* Rg 93; *mészlus* Rg 390; *skaurádq* Rg 73; *Dóczį* Rg 754; *zaizdàs* Rg 761). Tikslo funkciją pofreimiuose atlieka pagrindiniai Pirminės substancijos, Ruošiamo maisto, Gyvulio,

³ Toliau pavyzdžiuose grafema <a> su šakele keičiama <q>, <i> su šakele – <ĩ>, <ǝ> su diakritiku – <ǝ̇>, <z> su lankeliu viršuje – <ẓ̌>.

Namų apyvokos daiktų ir Negalavimo ar Kūno dalies (Paciento) pofreimių elementai. (4) pavyzdyje matoma, kad moterų jėgos nukreiptos į žaizdas, į jų gydymą. Leksema *žaiždàs* perteikia Negalavimo pofreimio elementą:

(4) *Móstyť tũ ir jó žaiždàs aptwért susirinko* Rg 761

Pasitaiko atveju, kai aptariamieji pagrindiniai pofreimio elementai implikuojami kitame elemente (pavyzdžiui, Priemonės elementas *su sprágilu* Rg 682 orientuoja į Pirminės substancijos elementą, išreiškiamą leksema *javai*) arba jie fiksuojami paties veiksmoždzio reikšmėje (veiksmoždis *mėžti* (plg. Rg 358) implikuoja Pradinės substancijos elementą *mėšlas*, o veiksmoždis *verpti* (plg. Vd 628) – *pluoštą, skirtą verpti*). Tam tikruose pavyzdžiuose, norint įvardyti minėtuosius pagrindinius pofreimių elementus, reikia kliautis kūrinio kontekstu.

Darbo freimą sukonkretina įvairūs šalutiniai freimo elementai, atsiskleidžiantys nagrinėjamuose poemos pavyzdžiuose. *Darbo* situaciją ir jos pofreimius perteikia šalutinis Laiko elementas (*Wásarą* Žr 616; *žėmą* Rg 574; *tũ* Rg 761), realizuojamas laiko aplinkybėmis. Taip pat minėtajai situacijai ir jos pofreimiams gali būti būdingas Būdo elementas (*kráudami* Žr 659; *gardžey* Vd 676), išreiškiamas pusdalyviu ir prieveiksniu:

(5) *Ó mes tũ gardžey kq wirt ir kėpt prasimánėm* Vd 676

Dažnai Priemonės elementą padeda nusakyti prielinksninė konstrukcija *su* + įagininkas (*fũ Piáutuwu* Vd 470; *su sprágilu* Rg 682). Randama pavyzdžių, kuriuose fiksuojamas šalutinis Vietos elementas (*į kákalį* Žr 205; *pũde* Rg 416; *pàs Blebberį* Pl 261). Jį išreiškiantis vienetas dažnai vartojamas su prielinksninėmis konstrukcijomis *į* + galininkas ir *pas* + galininkas bei vietininko linksniu. Svarbi ir Deskriptoriaus funkcija ([*Óžkas* ir *Kiaulės*] *glupàs* Pl 261; *sawo* [szimeli] Rg 93; *nupenėtą* [gaidį] Rg 80), paprastai įvardijama būdvardžiu, savybiniu įvardžiu ir dalyviu. Pasitaiko ir Depiktyvo elemento raiškos atvejų (*Krízo* Rg 177; *fnáuřdama* Vd 628), kuris realizuojamas kilmininko linksniu ir pusdalyviu. Laipsnio elementas (*smárkey* Rg 177; *Ypaczey isz wisú* Rg 93) perteikiamas prieveiksniu ir palyginimą išreiškiančia prieveiksmine konstrukcija. Paskirties elementas (*swódbai* Rg 177; *wógt* Rg 574) aktualizuojamas naudininko linksniu ir bendratimi, o dažnumas (*wėl* Rg 754) – prieveiksniu.

2.2 Žalos darymas

Prototipinis *Žalos darymo* (angl. *Damaging*) konceptas atskleidžiamas per pagrindinius freimo elementus, kurie *FrameNet* sistemoje identifikuojami kaip Agentas, paprastai žmogus, atliekantis tyčinius veiksmus, kurių rezultatas – Paciento patiriama žala, taip pat išskiriamas Motyvas – įvykis, kuris tampa Pacientui padarytos žalos pamatu. Svarbi ir paties Paciento funkcija, t. y. Agento fiziškai ar kitaip veikiamas objektas.

Kaip leksinis vienetas, sužadinantis *Žalos darymo* konceptą, yra išskiriamas veiksmožodis *pagadinti*:

(6) *Ypaczey Dóczy taip neswētiskay pagadino* Rg 745

Minėtame pavyzdyje vartojamas antrinės tiesioginės nominacijos veiksmožodis *pagadinti*. Remiantis LKŽe, šis veiksmožodis turi pakenkimo kitam reikšmę. Nors aptariamajame pavyzdyje *Agento* funkcija nėra išreikšta, poemos kontekstas leidžia suprasti, kad tai – *Kūbas sù Laurù* Rg 739, *Mikólas sù kitais draugais* Rg 740–741. Patientas, į kurį orientuoti tyčia suplanuoti *Agento* veiksmai, yra kūrinio veikėjas *Dočys (Dóczy)*. Nagrinėjamame pavyzdyje atskira leksema ar junginiu nėra įvardytas ir *Žalos darymo* situacijos Motyvas, tačiau kūrinyje atskleidžiama, kad pagadinimo pamatu tapo krikštynų šventės metu būrų vartotas alkoholis ir praeityje *Dočio* sugadinti kiaulstaldžiai⁴ bei užmuštos kiaulės (*Žinot jūk, kaip glúpas bûrs, permër prisirijęs, / Žaũnyt ir durnùs nêkùs izsplópt nesigédi. / Bèt kitì jau wël dël kiaũstaldzu pagadĩtu / 'Ir dël kiaũliu nùmusztu bylinėti pradėjo* Rg 725–728).

Žalos darymo freimą galima suskirstyti į du papildomus pofreimius, kuriuos diferencijuoja tam tikri specifiniai pagrindiniai ir šalutiniai pofreimio elementai. Vienas iš pofreimių yra *Fizinės žalos* pofreimis, kuriam būdingi pagrindiniai Aukos, Kūno dalies, *Agento* bei Motyvo pofreimių elementai. Išnagrinėjus minėto koncepto pavyzdžius, pastebėta, kad *Agento* elementas tiesiogiai išreikštas tik vienu atveju (įvardžiu *jis*), kitais atvejais *Agento* funkcija suvokiama tik remiantis poemos kontekstu. Pagrindinį Aukos elementą tik viename pavyzdyje suponuoja kūrinio veiksmas, o kitais atvejais minėtasis elementas realizuojamas leksema, perteikiančia konkrečius veikėjus arba neapibrėžtą veikėjų būrį (*wákmistrui* Žr 459; *Slũnkiaus irgi Pelédos* Rg 255; *Búrą* Žr 371):

(7) *Bèt ir wákmistrui taip smårkey mùszè per aùsį* Žr 459

Motyvo elementas tiesiogiai išreikštas tik du kartus (*kàd akkèt' ne norèjei* Pl 263; *wis pĩnigũ daugiaũs norédami* Žr 371), t. y. šalutiniu priežasties aplinkybės sakiniu ir išplėstine pusdalyvine aplinkybe. Beveik visuose atrinktuose pavyzdžiuose Kūno dalies elementas yra realizuojamas tiesiogiai (*per aùsį* Žr 459; *szónus* Rg 255; *Strėngalį* Pl 264):

(8) *Sù Botagũ, kaip Szũlcui reik', tawo Strėngalį dróžè?* Pl 264

Tais atvejais, kai Kūno dalies elementas nėra išreikštas, galima numanyti, kad smurtą patiria visas Aukos kūnas. Iš atrinktų pavyzdžių matyti, kad taip pat gali būti įvardijami ir šalutiniai elementai: Laipsnis (*smårkey*), Būdas (*kaip Szũlcui reik'*) ir Priemonė (*Sù Botagũ*).

Turtinės žalos (angl. *Theft*) pofreimis priskiriamas *Žalos darymo* freimui, bet dėl savo specifinių elementų buvo išskirtas kaip atskiras situacijos modelis. Anksčiau aptarto *Fizinės*

⁴ Kiaulių tvartas, kiaulidė (LKŽe).

žalos koncepto *Patientu* tampa *Auka*, t. y. gyva būtybė, dažniausiai žmogus, o turtinę žalą sukeliantis veiksmas orientuotas į tam tikrą objektą, dažniausiai turtą. Minėtojo pofreimio pagrindinius elementus sudaro Gėrybės, kurios gali būti atimamos, bei Kaltininkas, atliekantis minėtojo koncepto *Agento* funkciją ir atimantis Gėrybes. Taip pat išskiriamas Pradžios elementas, kuris suvokiamas kaip pirminė Gėrybių vieta, vėliau pakeičiama Kaltininko. *Turtinės žalos* situacijoje svarbi ir *Auka*, t. y. teisėtas Gėrybių savininkas.

Viename iš analizuotų pavyzdžių beveik visi pagrindiniai *Turtinės žalos* situacijos elementai išreiškiami tiesiogiai: Kaltininko (*Doczys ar Jons*) ir Aukos (*Mikolui*) elementai realizuoti leksemomis, įvardijančiomis veikėjus. Gėrybių funkcija nusakyta leksema *stungi*, o Pradžios freimo elementą suponuoja kūrinio kontekstas:

(9) *Kad Doczys ar Jons Mikolui pàwagia stungi* Žr 198

Kitame pavyzdyje tiesiogiai perteikiamas tik šalutinis Būdo elementas (*sù gwoltù*⁵), o pagrindinius elementus padeda atskleisti kūrinio kontekstas:

(10) *Wógt, klastùt, iszplészti ir sù gwoltù pasisáwjt* Rg 873

Pateikto pavyzdžio (10) veiksmožodis *iszplészti* – antrinės netiesioginės nominacijos leksema. Remiantis LKŽe, pagrindinė minėtojo veiksmožodžio reikšmė fiksuoja įaugusio objekto pirminės vietos pakeitimo veiksmą. Veiksmožodis *iszplészti* metaforiškai siejasi su motyvuojančio veiksmožodžio reikšme, kur reikšmės perkėlimo pagrindu tampa objekto pirminės vietos pakeitimas. Taip pat šis veiksmožodis turi ir konotacinę reikšmę, nes objekto išplėšimo veiksmui reikia įdėti daug pastangų. Analizuojamame junginyje tiesiogiai atskleidžiamas tik šalutinis pofreimio elementas, nurodantis Būdą. Minėtas elementas atskleidžiamas junginiu *sù gwoltù*. Norint suprasti kitus situacijos pofreimio elementus, reikia remtis kūrinio kontekstu. Poemos veiksmas rodo, kad Kaltininko funkciją atlieka *razbaininkas*⁶ (*Ir kaip pėkliszkas razbáininks mūsu gadýnė* Rg 871). Pastarajame pavyzdyje atskleidžiamas ir Gėrybių pofreimio elementas, nagrinėjamuoju atveju reiškiamas leksema *gadýnė*⁷. Kadangi minėtoji leksema patikslinama įvardžiu *mūsu*, vadinasi, Aukos funkciją galima tapatinti su to meto *lietuvininkais*. Leksema *gadýnė* išreiškia tam tikrą materijos egzistavimo laike formą, aptariamuoju atveju *gadýnė* gali būti suvokiama kaip būro būtis, kuriai būdinga trukmė.

2.3 Kalbinė veikla

Kalbinės veiklos (angl. *Speak on topic*) konceptą poemoje *Metai* perteikia itin daug veiksmožodžių. Minėto koncepto požymius padeda atskleisti išskirti freimo elementai.

⁵ Prievarta, priespauda (LKŽe).

⁶ Plėšikas, žmogžudys (LKŽe).

⁷ Laikas, metas (LKŽe).

Pagrindinius nagrinėjamo scenarijaus elementus sudaro Klausytojas, tapatinamas su žmonėmis ar žmogumi, kuriam Kalbėtojas skiria savo tekstą, taip pat svarbus elementas – pats Kalbėtojas – žmogus, žodžiu perduodantis tam tikros Temos tekstą pasyviems Klausytojams, bei Tema, identifikuojanti Kalbėtojo perteikiamo teksto objektą. Neutraliu arba centriniu nagrinėjamo koncepto nariu galima laikyti pirminės nominacijos veiksmą-žodį *kalbėti*:

(11) *Ó daugùms, užkimęs jauì, kalbèt negalėjo* Žr 506

Dviem atvejais Kalbėtojo elementą suponuoja poemos kontekstas, vienu atveju Kalbėtojas yra išreiškiamas tiesiogiai, t. y. leksema, nurodančia veikėją (*Prickus* Žr 402), o kitu – daiktavardžiu *daugùms*, kurį konkretizuoja poemos veiksmas (*baudzáuninkai, bernai ir kaìmeniu kèrdzei* Žr 497). Tik viename pavyzdyje Klausytojo elementas realizuojamas įvardžiu *jam*, nurodančiu veikėją *Laurą*, visais kitais atvejais Klausytojo funkcija suvokiama tik pasitelkus poemos kontekstą. Taip pat tik viename pavyzdyje tiesiogiai suformuluojamas Temos elementas, o kituose variantuose Temą atskleidžia kūrinio veiksmas. Pateiktame pavyzdyje tiesiogiai perteikiamas Temos elementas, t. y. *pagalbos prašymas (pagálbos)*:

(12) *Ir potám lopszýj sapnùdams szaùkia pagalbos* Rg 453

Šiuo atveju (12) šalutinis Vietos freimo elementas, išreiškiamas leksema *lopszýj*, žymi perduodantįjį tam tikrą informaciją, t. y. Kalbėtojo funkciją atlieka *kùdikis*, nes lopšys – išskirtinai kūdikio miegojimo vieta.

2.4 Judėjimas

Judėjimo (angl. *Motion*) freimą perteikiantys veiksmąžodžiai yra vieni iš gausiausiai vartojamų poemoje. Remiantis projekto *FrameNet* pateiktais duomenimis, Vieta, Kryptis, Atstumas, Tikslas, Trajektorija, Pradinis taškas ir Objektas – tai pagrindiniai kognityviniai komponentai, svarbūs konceptualiajai *Judėjimo* situacijai atskleisti. Freimo elementas Vieta yra suvokiamas kaip aplinka, kurioje juda Objektas. Kryptis tapatinama su judėjimo linkme. Atstumas nurodo judėjimo mastą. Tikslas – tai vieta, kurioje Objektas užbaigia savo judėjimo veiksmą. Trajektorija tapatinama su paviršiumi arba vietoje, per kurią juda Objektas. Taip pat *Judėjimo* freimas apima Pradinio taško elementą, tapatinamą su pirmine vieta, nuo kurios prasideda Objekto judėjimas. Pats Objektas suvokiamas kaip vienetą, keičiantis savo buvimo vietą.

Vienas iš leksinių vienetų, sužadinančių *Judėjimo* freimą, yra veiksmąžodis *eiti*, kuris gali būti identifikuojamas kaip pagrindinis (centrinis) grupės narys, tačiau minėto veiksmąžodžio pavyzdžių kūrinyje nerasta. Pagrindinis grupės narys aptariamoje *Judėjimo* koncepto grupėje yra veiksmąžodis *bėgti*.

Veiksmažodžiai, atskleidžiantys *Judėjimo* konceptą, savo reikšmėje implikuoja Trajektorijos freimo elementą. Beveik visuose nagrinėjamuose pavyzdžiuose eksplicitiškai išreiškiamas Tikslas elementas (į *kàrczemą* Žr 163; į girę Rg 128; į *Baudžawą*):

(13) *Sù kittais Baudžáuninkais į Baudžawą tarfzkė* Vd 157

Nė viename pavyzdyje Objekto freimo elementas neišreiškiamas tiesiogiai, todėl norint sukonkretinti minėtąjį freimo elementą, reikia remtis kūrinio siužetu. Dviejuose pavyzdžiuose Vietos elementas koduojamas paties veiksmažodžio reikšmėje, kitais atvejais Vietos elementą suponuoja kontekstas. Tik vienu atveju kontekstas padeda suvokti Pradinio taško freimo elementą, o kituose pavyzdžiuose minėtas elementas nėra išreiškiamas tiesiogiai, apie jo funkcionavimą nenurodoma ir kūrinio kontekste. Nė viename nagrinėjamame pavyzdyje eksplicitiškai neišreiškiamas Atstumo freimo elementas, pateikiamas *FrameNet* sistemoje (aptariamojo elemento egzistavimo nenurodo ir poemos siužetas). Pateiktuose pavyzdžiuose atsiskleidžia ir šalutiniai freimo elementai: Būdas (*linksmay* Žr 163), Paskirtis (*nusipėsz* Žr 163). Viename pavyzdyje šalutinį Transporto priemonės freimo elementą koduoja paties veiksmažodžio reikšmė, o kitame jis suvokiamas iš poemos konteksto. Laiko elementas perteikiamas leksema *rytoj* Rg 128, o Dažnumo – *Kàrtais* Rg 432. Taip pat realizuojamas ir Depiktyvo šalutinis freimo elementas (*pùsnūgis ant ápjūko* Rg 432).

2.5 Fiziniai poreikiai

Fizinių poreikių freimą (angl. *Ingestion*) sudaro tokie freimo elementai: Vartotojas, valgantis arba geriantis asmuo, ir Produktas, suvokiamas kaip vienetas, išeikvojamas Vartotojo poreikiams patenkinti.

Veiksmažodis *čestavoti*⁸ priskiriamas tiek *Gërimo*, tiek *Valgymo* pofreimiams, todėl minėtasis aktyvios veiklos veiksmažodis gali būti suvokiamas kaip centrinis analizuojamo freimo reprezentantas:

(14) *Kàd pamatýczau bèn, kaip pónai mūs 'czestawójas* Rg 293

Pateiktajame pavyzdyje (14) Vartotojo funkciją atlieka *pónai*. Produktas nėra išreikštas tiesiogiai, nes skolintinės leksikos veiksmažodis savo semantikoje įtraukia ir skystos, ir kietos konsistencijos maisto produktus.

Remiantis tuo, kad *Fizinių poreikių* konceptualiąją situaciją sudaro Produkto elementas, išreiškiamas leksemomis, žyminčiomis kietos konsistencijos maistą, buvo išskirtas *Valgymo* pofreimis.

Centrinis aptariamojo pofreimio narys yra pirminės nominacijos veiksmažodis *valgyti*:

(15) *Ir deszràs rukítas sù pasimėgimu wálgo* Žr 533

⁸ Vaišintis (L.KŽe).

Pateiktojo pavyzdžio (15) Vartotojo funkciją suponuoja kūrinio kontekstas, tai – *prancūzai* (*Ó Prancúzpalaiikai i ji žiurėdami szýpsos* Žr 531). *Valgymo* situacijos Produkto pofreimio elementas išreiškiamas leksema *deszràs*. Taip pat junginiu *sù pasimėgimu*, t. y. pasigardžiuojant, aktualizuojamas Būdo elementas, o dalyviu *rukįtas* perteikiamas Deskriptoriaus pofreimio elementas.

Kadangi Produkto elementas gali būti perteikiamas leksemomis, žyminčiomis skysto pavidalo maisto medžiagas, buvo išskirtas *Gėrimo* pofreimis.

Pagrindinis analizuojamojo pofreimio narys – veiksmožodis *gerti*:

(16) *Ir wandèns malkùs isz kláno sėmdami gèrèm* Rg 367

Nagrinėjamoje *Gėrimo* situacijoje (16) Vartotojas nėra išreikštas eksplacitiškai, tačiau poemos siužetas nurodo, kad tai – *būrai*. Produkto funkciją atlieka skysto būvio medžiaga, t. y. *vandens malkai*⁹. Pateiktame pavyzdyje atsiskleidžia ir šalutiniai pofreimio elementai: Šaltinis, t. y. vieta, iš kurios Vartotojas paima Produktą, įvardijamas junginiu *isz kláno*, bei gėrimo veiksmo Būdas, išreiškiamas leksema *sėmdami*.

Taigi, *Fizinių poreikių* situaciją sudaro pagrindiniai Vartotojo ir Produkto freimo elementai. Tik viename pavyzdyje Vartotojo elementas išreiškiamas tiesiogiai (*pónai*), kitais atvejais minėtąjį elementą suponuoja kūrinio siužetas arba paties veiksmožodžio asmuo. Produkto elementas dažniausiai atskleidžiamas tiesiogiai (*wandèns malkùs* Rg 367; *wándenį* Vd 214; *deszràs* Žr 533; *walgiùs* Rg 303; *Trupputį* Pl 526). Pasitaiko pavyzdžių, kuriuose aptariamasis elementas koduojamas veiksmožodžio reikšmėje, arba jį perteikia šalutinis Vietos elementas. *Fizinių poreikių* konceptą padeda nusakyti ir šalutiniai freimo ar pofreimio elementai: Šaltinis (*isz kláno* Rg 367), Būdas (*sėmdami* Rg 367; *aklay* Rg 398; *sù pasimėgimu* Žr 533), Depiktyvas (*Iłztifas ir diddey duřáudams* Vd 214; *bezauny-dams* Rg 303), Kryptis (*i kàrczamą* Žr 163), Dažnumas (*kasdèn* Rg 398; *Kàrtais* Pl 526), Kryptis (*i Gómurį* Vd 631), Deskriptorius ([*deszràs*] *rukįtas* Žr 533; [*walgiùs*] *nedarýtus* Rg 413; [*Trupputį*] *faufą* Pl 526), Laipsnis (*wôs* Pl 526) ir Priežastis (*dèl Wargù* Pl 526).

2.6 Pramogos

Pramogų konceptą poemoje galima apibrėžti kaip aktyvius veiksmus, būrų atliekamus ne darbo, o laisvu laiku (vestuvės, krikštynos), kurių paskirtis – suteikti teigiamas emocijas. Kadangi *FrameNet* sistemoje nebuvo rastas tokią situaciją atitinkantis freimo pavyzdys, pagrindiniai ir šalutiniai freimo elementai buvo išskirti atsižvelgiant į *Pramogų* koncepto požymius, atsiskleidžiančius kūrinyje. Freimą *Pramogos* sudaro pagrindinis elementas Dalyvis – tai žmogus, dalyvaujantis bendruomenės sueigoje. Dažnai *Pramogų* konceptas siejasi su linksmybėmis, teigiamomis emocijomis, kurios sužadinašamos tam tikromis Priemonėmis.

Dalyvio elementas visuose analizuotuose pavyzdžiuose atskleidžiamas tiesiogiai, t. y. įvardijant poemos veikėjus (*Bàrbè sù Pimè* Rg 210; *Laùras* Rg 191; *mergàs* <...>

⁹ Vienu atskivėpimu išgeriamas skystio kiekis, gurkšnis, sriubnis, maukas (LKŽe).

Sù puikėis kaimýnu klápais Rg 222–223; *Plyćkius* <...> *o Kùbas* Rg 220; *Žnairiùks* Rg 221). Pavyzdžiui, šiuo atveju (17) *Pramogų* scenarijaus Dalyvio funkciją atlieka veikėjos *Bàrbė sù Pimė*, o džiugias emocijas sužadinantis objektas suvokiamas kaip Priemonės freimo elementas, išreiškiamas junginiu *pászuku daĩnq*⁸:

(17) *Bàrbė sù Pimė daináwo pászuku daĩnq* Rg 210

Tik vienu atveju veiksmožodis implikuoja Priemonės elementą, o kituose pavyzdžiuose aptariamasis freimo elementas realizuojamas eksplacitiškai (*pászuku daĩnq; dambrėlį* Rg 191¹⁰; *cimbolùs* <...> *o smùikq* Rg 220; *wànzdi* Rg 221). *Pramogų* situaciją atskleidžia ir šalutinis Būdo freimo elementas (*sù pirsztù* <...> *púsdams* Rg 191; *zubùs isztėmpės* Rg 221).

Išvados

Atlikus aktyvios veiklos veiksmožodžių semantikos analizę, galima daryti tokias išvadas:

1. Aktyvios veiklos veiksmožodžiai gali sudaryti konkrečių freimų branduolį: *Darbo, Žalos darymo, Kalbinės veiklos, Judėjimo, Fizinių poreikių* ir *Pramogų*.
 - 1.1. *Darbo* konceptą atskleidžia pagrindiniai Agento ir Tikslų freimo elementai. Remiantis specifiniais požymiais, *Darbo* freimą tikslinga skirstyti į smulkesnius pofreimius, kuriuose Agento funkciją turi pagrindiniai Žemdirbio, Virėjo, Ūkininko, Prižiūrėtojo ir Gydytojo pofreimų elementai, o Tikslas perteikiamas pagrindiniais Pradinės substancijos, Ruošiamo produkto, Gyvulio, Namų apyvokos daiktų ir Negalavimo ar Kūno dalies (Paciento) pofreimų elementais. Dažniausiai Agento funkciją nusakančius pofreimų elementus atskleidžia kūrinio kontekstas, o Tikslų freimo elementą atitinkantys pofreimų elementai perteikiami tiesiogiai.
 - 1.2. *Žalos darymo* konceptą atskleidžiantys pagrindiniai freimo elementai yra Agentas, Patientas ir Motyvas. Remiantis specifiniais pagrindiniais ir šalutiniais elementais, išskiriamas *Fizinės žalos* pofreimis, kurį perteikia pagrindiniai Aukos, Kūno dalies, Agento bei Motyvo pofreimio elementai. Specifiniai pagrindiniai ir šalutiniai freimo elementai nulėmė ir *Turtinės žalos* pofreimio išskyrimą. Minėtajam konceptui būdingi pagrindiniai Kaltininko, Gėrybių, Aukos ir Pradžios pofreimo elementai. Aptariamoje semantinėje grupėje gali būti perteikiami ir šalutiniai abiejų pofreimų elementai, tačiau jie veiksmožodžių semantikai įtakos neturi.
 - 1.3. Klausytojas, Kalbėtojas, Tema – tai pagrindiniai *Kalbinės veiklos* freimo elementai. Dažniausiai minėtų freimo elementų raišką suponuoja kūrinio kontekstas.

¹⁰ Pasagos pavidalo lietuvių liaudies muzikos instrumentas su viena virpamąja metaline plokštele (LKŽe).

- 1.4. *Judėjimo* situaciją atskleidžia pagrindiniai Vietos, Krypties, Atstumo, Tikslo, Trajektorijos, Pradinio taško ir Objekto freimo elementai. Pradinio taško freimo elementą tik viename pavyzdyje suponuoja kūrinio siužetas, o Atstumo freimo elementas nėra atskleistas nei eksplicitiškai, nei remiantis poemos kontekstu.
- 1.5. *Fizinių poreikių* situaciją sudaro pagrindiniai Vartotojo ir Produkto freimo elementai. Remiantis Produkto freimo elemento raiška, aptariamasis freimas suskirstytas į du pofreimius – *Gėrimas* ir *Valgymas*. *Fizinių poreikių* konceptą perteikia ir gausus šalutinių freimo elementų rinkinys.
- 1.6. *Pramogų* freimas perteikiamas pagrindiniais Dalyvio ir Priemonės freimo elementais. Taip pat aptariamąją situaciją padeda atskleisti šalutinis *Būdo* freimo elementas.
2. Poemoje rasta daug *Darbo* freimą sužadinančių AV veiksmažodžių (32,5 %). Taip pat nemažą dalį tiriamųjų veiksmažodžių sudaro *Kalbinės veiklos* situaciją perteikiantys leksiniai vienetai (23,8 %). Poemoje rasta nedaug *Pramogų* freimą sužadinančių veiksmažodžių pavyzdžių (3,3 %).
3. AV veiksmažodžių gausa ir ribota darbo apimtis nulėmė tai, kad pasirinkti tik tie veiksmažodžiai, kurie geriausiai atskleidžia konceptus ir jų pagrindinius bei šalutinius elementus. Perteikiant nagrinėjamųjų situacijų pagrindinius ir šalutinius freimų ir pofreimų elementus, dažnai kliautasi projekto *FrameNet* sistema, paremta freimų semantikos metodologija, kurioje duomenys pateikiami anglų kalba. Įvairiose kalbose galima išskirti panašius freimus ar pofreimius, tačiau kai kurie duomenų bazėje pateikti semantiniai scenarijai ne visiškai sutampa su nagrinėtaisiais lietuvių kalbos konceptais. Vadinasi, tyrimo rezultatai būtų dar tikslesni, jeigu egzistotų lietuvių kalbos sistemą atitinkanti freimų bazė.

Santrumpos

AV – aktyvi veikla

Šaltiniai

Donelaitis Kristijonas, 2015. *Raštai*. Vyriausiasis redaktorius Mikas Vaicekuskas. T. 1: *Metai*: dokumentinis ir kritinis leidimai. Sudarė Mikas Vaicekuskas, dokumentinį leidimą parengė Mikas Vaicekuskas, kritinį leidimą parengė Daiva Krištopaitienė ir Mikas Vaicekuskas, įvadą parašė Mikas Vaicekuskas, Daiva Krištopaitienė, Dalia Dilytė ir Vilma Zubaitienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

FrameNet. Prieiga: <<https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/>>

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga: <<http://www.lkz.lt>>

Literatūra

- Allan, K., 2009. *Concise Encyclopedia of Semantics*. Boston: Elsevier.
- Arkadjev, P., 2008. Lietuvių kalbos pirminių veiksmazodžių klasių semantika tipologinių duomenų kontekste. *Acta Linguistica Lithuanica*, LIX, 1–27.
- Cibulskienė, J., 2005. *Konceptualioji metafora Lietuvos ir Didžiosios Britanijos rinkimų diskursuose*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 2005. Red. V. Ambrazas. 4 patais. leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. <https://doi.org/10.2307/416634>
- Evans, V., Green, M., 2006. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Evans, V., 2007. *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fillmore, Ch., 1976. Frame Semantics and the Nature of Language. *Annals of the New York Academy of Sciences: Conference on the Origin and Development of Language and Speech*, 280, pp.20–30.
- Fillmore, Ch., 1982. *Frame Semantics, Linguistics in the Morning Calm*. Seoul, South Korea: Hanshin Publishing Co.
- Fillmore, Ch., 1985. Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica*, 6, pp.222–254.
- Fillmore, Ch., Atkins, B., 1992. Toward a Frame-Based Lexicon: The Semantics of RISK and its neighbors. In: *Frames, Fields and Contrasts. New Essays in Semantics and Lexical Organization*. Eds. A. Lehrer, E. F. Kittay. New York, London: Routledge, pp.75–102. <https://doi.org/10.4324/9780203062821>
- Fillmore, Ch., 2009. Frame Semantics. In: *Concise encyclopedia of semantics*. Ed. K. Allan. Boston: Elsevier, pp.330–337.
- Fillmore, Ch., Baker, C., 2009. A Frames Approach to Semantic Analysis. In: *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Ed. B. Heine. Oxford: Oxford University Press, pp.313–339. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199677078.013.0013>
- Fried, M., Nikiforidou, K., 2013. *Advances in Frame Semantics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gaidienė, A., 2015. Semantinės veiksmazodžio gerti sinonimų atsiradimo priežastys. *Acta Linguistica Lithuanica*, LXXII, 196–220.
- Gudavičius, A., 2000. *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Holvoet, A., Čížik, V., 2004. Veiklo priešpriešos tipai. In: *Gramatinių kategorijų tyrimai*. Sud. A. Holvoet, L. Semėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 141–162.
- Jakaitienė, E., 1988. *Lėksinė semantika*. Vilnius: Mokslo.
- Jakaitienė, E., 2012. *Lėksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Jakelaitytė, J., 1990. Bendriausios reikšmės intelektinės veiklos veiksmazodžiai dabartinėje lietuvių kalboje. *Kalbotyra*, 41/1, 11–21.
- Judžentis, A., 2012. *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kabelka, J., 1964. *Kristijono Donelaičio raštų lėksika*. Vilnius: Mintis.
- Lopetkaitė, G., 2014. *Freimas „Konfliktas“ lietuvių kalboje*. Bakalauro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Marcinkevičienė, R., 1990. *Lietuvių kalbos slinkties veiksmazodžių semantika ir stilistika (lyginant su anglų kalba)*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Mikulskas, R., 2009. Kognityvinė lingvistika ir lėksikografijos problemos. In: *Kalba ir žmonės*. Sud. A. Judžentis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 39–80.
- Osswald, R., Van Valin, R., 2012. *FrameNet, Frame Structure, and the Syntax-Semantics Interface*. Prieiga: <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.477.2953&rep=rep1&type=pdf>> [Žiūr. 2018 11 16].
- Paulauskienė, A., 1994. *Lietuvių kalbos morfologija: paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

- Petruck, M., 1996. *Frame Semantics*. Prieiga: <https://www.princeton.edu/~adele/LIN_106:_UCB_files/Miriam-Petruck-frames.pdf> [Žiūr. 2018 11 11].
- Plungian, V., 2010. *Gramatinių kategorijų tipologija I*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Sullivan, K., 2013. *Frames and Constructions in Metaphoric Language*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Šarka, G., 1974. Judėjimo veiksmažodžių leksinės semantinės grupės sisteminiai ryšiai. In: *Leksikos ir sintaksės klausimai*. Šiauliai: Šiaulių K. Preikšo pedagoginis institutas, 90–95.
- Ungerer, F., Schmid, H., J., 2006. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Edinburgh: Pearson Education Limited.
- Valiulytė, E., 2001. Lietuvių kalbos tikslo konstrukcijos su slinkties veiksmažodžiais. *Acta Linguistica Lithuanica*, XLIV, 201–225.
- Vasiliauskienė, D., 1974. Dėl kalbėjimo veiksmažodžių leksinės semantinės grupės. *Kalbotyra*, 30/3, 72–78.
- Vendler, Z., 1967. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Гудавичюс, А., 1971. Опыт семантической типологии (verba vivendi) в литовском и русском языках. *Kalbotyra*, 22/2, 21–40.